

VEZSENYI PÉTER

AZ ESZTERGOMI EGYHÁZI VAGYON LIKVIDÁLÁSA 1919-BEN

Dénes Károly jelentései

A magyarországi Tanácsköztársaság 133 napja alatt az egyházpolitika folyamatosan formálódott. Eleinte a tanácsalanság és a kapkodás jellemezte a döntéshozatalt.¹ Az első gyakorlati intézkedések tapasztalatai alapján azonban már lehetősége nyílt a tanácsállam vezetőinek arra, hogy egyre hatékonyabbá tegyék a proletárdiktatúra egyházügyi igazgatását. A kommün vezetői körében a valláspolitikáról kialakított kép kezdetben elnagyolt volt, s csak néhány általános elvet fektettek le. Ezek az elvek a szociáldemokrata és a kommunista párt programjában hol direkt, hol pedig indirekt módon érhetőek tetten.² A Forradalmi Kormányzótanács ülésein a legalapvetőbb kérdés is vitára adott okot: van-e helye egyáltalán az egyházaknak a Tanácsköztársaságban?³ A 133 nap alatt meghozott

-
- 1 *Fazekas Csaba*: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Szerk.: Pölöskei Ferenc — Stemler Gyula. Bp., 1997. (a továbbiakban *Fazekas*, 1997.) 64. p.
 - 2 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásakor, 1890-ben tett közzé egy hét pontot tartalmazó elvi nyilatkozatot. Az elérendő célok között helyet kapott a „vallásfelekezet nélküli oktatás a nép- és továbbképző iskolákban”. Lásd: *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. Szerk.: Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc. Bp., 2003. 143. p. Az MSZDP X. kongresszusán, 1903 áprilisában, Garami Ernő pártelnök egy határozati javaslatában a klerikalizmus elleni küzdelem szükségességére hívta fel a figyelmet. A konkrét követelések pedig arra irányultak, hogy „az állam és egyház teljesen elkülönítettén, a vallás és annak szervezetei magánüggyé nyilvánítottassanak, az egyházak közpénzből történő segélyezése beszüntetessék, az egyházi javak köztulajdonná tétessenek, az iskolai vallásitanítás és a felekezeti iskolák eltöröltessenek.” A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. III. köt. Bp., 1955. 142. p. A Kommunisták Magyarországi Pártja hivatalos programjában nem tett említést az egyházakkal kapcsolatos elképzelésekről. Lásd: *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*. V. köt. Bp., 1956. 351–352. p. Az Oroszországi Kommunista (Bolshevik) Párt 1919. márciusi programja azonban nyíltan szólt a papok jogfosztásáról, a kommunista eszméktől áthatott oktatók képzéséről és a teljes vallásellenes propaganda szükségességéről. Lásd: *Az Oroszországi Kommunista (Bolshevik) Párt programja*. Bp., 1919. 18. p.
 - 3 A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 12-i ülésén Szabados Sándor azt javasolta, hogy a cenzúra eszközével élve a hitéleti folyóiratoknak szabadságot kell hagyni. Kun Béla ezt azonnal elvetette: „Az egyházi kérdések dolgában tévedések vannak. Az, hogy mi egyelőre nem

intézkedések alapján úgy tűnik, hogy a proletárdiktatúra idővel arra az álláspontra helyezkedett, hogy szükség van valamiféle kapcsolattartásra az egyházakkal,⁴ de az állam és az egyház szétválasztása irányában tett 1919-es kísérlet komoly jog-sérelemeket eredményezett az egyházak számára.⁵

A proletárdiktatúrának mind nagyobb hangsúlyt kellett fektetnie az egyház-ügyi igazgatásra. Köztudott, hogy a Berinkey-kormány 1919 januárjában szétválasztotta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot,⁶ de a két új tárca közül csak a közoktatásügy folytathatta működést szovjet mintára létrehozott népbiztossággként.

A Forradalmi Kormányzótanács első ülésén, 1919. március 22-én született döntés arról, hogy a „Vallásügyi Minisztérium ügyei a továbbiakig a Közoktatás-ügyi Népbiztosság hatáskörében maradjanak”.⁷ Március 24-én napirendre került az egyházi műkincsek köztulajdonba vételének ügye. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos a leltározás és lefoglalás felgyorsítására hívta fel a figyelmet, javaslatára pedig a kormányzótanács Faber Oszkárt bízta meg azzal, hogy a munkálatokat irányítsa.⁸ Az egykori piarista növendék és kereskedelmi iskolai tanár⁹ később úgy emlékezett, hogy Kunfi március 26-án, telefonon kereste meg

akarjuk becsukni a templomokat, ez nem jelenti azt, hogy tovább menjünk [az engedmények terén — V. P.]. A párt csinálja a legtökéletesebb egyházellenes, papellenes agitációt: a papok minden mozgási lehetőségét el kell venni. Ha marxisták is vagyunk, nekünk a vallás nem is magánügy.” A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. Szerk., bev.: Imre Magda – Szücs László. Bp., 1986. (a továbbiakban FKT jkv.) 269–270. p. Néhány nappal később Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos kijelentette: „Az én álláspontom is az, hogy ne csináljunk antiklerikális politikát.” FKT jkv. 246–250. p.

4 *Fazekas*, 1997. 75. p.

5 Megemlíthetjük például azt, hogy a Tanácsköztársaság alkotmánya megfosztotta a lelkészeket és szerzeteseket a választójogtól. Tanácsköztársasági Törvénytar. V. köt. Szerk.: Pongrácz Jenő. Bp., 1919. 17. p. A Népszava 1919. március 29-én tudósított arról, hogy Budapest közközházaiából eltávolítják az apácákat. Népszava, 1919. március 29. A szerzetesrendek kapcsán legújabbban a Piarista Rend Magyarországi Tartománya tett közzé értékes forrásközlést: A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság. Bev., s.a.r.: Szakál Ádám – Koltai András. Bp., 2013.

6 *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. I. Bp., 2005. 536. p.

7 FKT jkv. 58. p.

8 FKT jkv. 62. p.

9 *Faber Oszkár*: Egy szerzetes naplótöredéke. Bp., 1908. 7–8. p.; *Fekete Szabolcs Benedek*: Faber Oszkár piarista évei. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Füzes Ádám – Legeza László. Bp., 2006. 125. p.; *Wilhelm Jenő*: A

öt, hogy vállalja el a „vallásügyi likvidáló bizottság” vezetését.¹⁰ Faber legfőbb bizalmasa és helyettese, Apáti György, szintén kereskedelmi iskolai tanár és egykori piarista, március 30-án kapott meghívást a hivatalhoz az új vezetőtől.¹¹ Kettőjük mellett Kirchmeyer József nyert még kinevezést a szervhez, mint „politikai ellenőrző közeg”.¹²

A Tanácsköztársaság egyházigazgatásának szerve, az úgynevezett Vallásügyi Likvidáló Hivatal, amelyet a 133 nap alatt többféleképpen is neveztek,¹³ tehát ezekben a napokban alakult meg, a volt Vallásügyi Minisztérium ügyosztályainak csonkításával.¹⁴ A hivatal illetékessége azonban nem fedte le az egyházigazgatás minden szegmensét. A Tanácsköztársaság valláspolitikáját emiatt két nagyobb területre lehet osztani.

Az egyik az egyház és az állam szétválasztása, vagyis a szeparáció volt, amelynek céljai közt leginkább a kötelező iskolai vallásoktatás megszüntetése, és az állami intézmények felekezeti befolyástól való mentesítése szerepelt.¹⁵ A má-

vörös pap. Dr. Fáber Oszkár (1879–1942). In: Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehér terror pedagógus áldozatairól. Szerk.: Bihari Mór et al. Bp., 1963. 47–49. p.

- 10 Budapest Főváros Levéltára (=BFL) VII.5.c. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntető perek iratai. (=VII.5.c.) 7064/1919. I. ö. e. fol. 10r.; *Fazekas*, 1997. 65. p.
- 11 BFL VII.5.c. 7064/1919. I. ö. e. fol. 4r., 36r.
- 12 *Fazekas*, 1997. 72. p. Kirchmeyer József a budapesti V. kerületi munkástanács tagja volt. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) K 802. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár. Elnöki iratok. (=K 802.) 10. tétel. 78. doboz. 1336/1919. Eln. sz. fol. 27r.
- 13 A két leggyakrabban használt formula a „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” és a „Vallásügyi Likvidáló Országos Bizottság” volt. Pl. MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 5r., fol. 6v.; *Fazekas*, 1997. 66. p.
- 14 Faber rögtön hivatalba lépését követően összehívott egy osztályközi értekezletet, amelyen „élő szóval” rendelkezett a volt Vallásügyi Minisztérium ügyosztályait illetően. Kijelentette, hogy az egyház és az állam szétválasztása folytán a vallásügyi tárca addigi formájában nem működhet tovább, ezért az egyes ügyosztályok saját ügykörüket a „lehető legrövidebb idő alatt likvidálni voltak kötelesek”. Az ügyosztályok többsége körülbelül 3–4 hét alatt befejezte működését. MNL OL K 46. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság (TAGYOB) iratai. (=K 46.) 6. doboz. II/5a. fol. 291r.
- 15 A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete kimondta a nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételét. Tanácsköztársasági Törvénytár. I. köt. Szerk.: Pongrácz Jenő. Bp., 1919. 39–40. p. Április végén a Közoktatásügyi Népbizottság bocsátott ki rendeletet a közművelődési intézmények, tanintézetek, hivatalok és egyházi könyvtárak köztulajdonba vételéről. Tanácsköztársasági Törvénytár. III. köt. Szerk.: Pongrácz Jenő. Bp., 1919. (a továbbiakban

sik terület az egyházi vagyon köztulajdonba vétele, likvidációja, és a felekezetek állami támogatásának megszüntetése volt. Elvben ez utóbbit is a szeparáció részének tekintették a proletárdiktatúrában,¹⁶ de mégis érdemes különválasztanunk az előbbitől. Egyrészt azért, mert Faber Oszkár tulajdonképpen nem foglalkozott egyébbel, mint a szekularizációval.¹⁷ Másrészt pedig azért, mert a művelődési osztályok megszervezése után már központi irányítással folyhatott az oktatásügy és a kultúra ideológiai átformalása is.¹⁸ Az egyházi vagyon likvidálása önmagában is szerteágazó feladatkörre vált, hiszen a szocializált egyházi birtokok és gazdasági egységek kezelése május 17. után, az erre vonatkozó rendelet megjelenésétől a Földművelésügyi Népbiztosság hatáskörébe került.¹⁹ Két nappal később pedig felállították az új főhatóságot, a Népgazdasági Tanácsot.²⁰

Az egyházi vagyon likvidálásának menetét a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt két periódusra lehet osztani, amelyben a cezúrát a Közoktatásügyi Népbiztosság 13. számú rendeletének megalkotása és kihirdetése jelentette.²¹ Érdemes azonban azt is megfigyelnünk, hogy Esztergomban az egyházi vagyon köztulajdonba vételének második szakasza tovább periodizálható. Az említett rendelet meghagyása nyomán Faber kiküldte Dénes Károlyt, a volt Vallásügyi Minisztérium számtisztjét,²² hogy az Esztergom városban és az esztergomi járás községeiben folyó köztulajdonba vételt irányítsa.²³ Július végén azonban már Fa-

Törvénytár III.) 92–93. p. Ugyancsak április végén született meg a kormányzótanács LXX. számú rendelete, amely kimondta, hogy a Tanácsköztársaság köztulajdonba vesz valamennyi nem állami kórházat, gyógyító-, rendelő- és gondozóintézetet és szanatóriumot. Tanácsköztársasági Törvénytár. II. köt. Szerk.: Pongrácz Jenő. Bp., 1919. (a továbbiakban Törvénytár II.) 38. p.

16 Ezt igazolja Faber Oszkárnak, a Vallásügyi Likvidáló Hivatal vezetőjének egyik dátum nélküli rendelete, amelynek címe: „Rendelet az egyház és szovjet köztársaság szétválasztásáról és ezzel kapcsolatban az egyházi, hitfelekezeti, alapítványi vagyonok köztulajdonba vételéről”. MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 4813/1919. Eln. sz. fol. 8r.

17 *Fazekas*, 1997. 86. p.

18 Törvénytár II. 18–21. p.

19 Törvénytár III. 32–33. p.

20 A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. VI/I. köt. Bp., 1959. (a továbbiakban MMTVD VI/I.) 514. p.

21 *Fazekas*, 1997. 70. p.

22 Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVII. Bp., 1918. (a továbbiakban: Tiszti címtár 1918.) 360. p.

23 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 1r.

ber helyettese, Apáti György vette kézbe az ottani munka irányítását,²⁴ e tekintetben tehát az utolsó napok újabb változásokat eredményeztek.

Az itt közzétett forrásokon keresztül az esztergomi egyházi vagyon likvidálásának folyamatába nyerhetünk bepillantást. A Vallásügyi Likvidáló Hivatal szervezetének és működésének mélyebb megértéséhez elengedhetetlen a helyi sajátosságok alaposabb elemzése, amelyet természetesen a fennmaradt forrásanyag mennyisége és minősége döntően befolyásol. Esztergom esetében viszonylag kedvező helyzetben van a téma kutatója, hiszen Dénes Károly jelentései a szekularizációnak meglehetősen intenzív és jól szervezett időszakát mutatják be. Mindez azonban nem mondható el a kiküldetését megelőző két hónapról.

Az esztergomi egyházi vagyon likvidálásának első szakasza

A hiányos forrásadottságok okán az Esztergom város és az esztergomi járás területén folytatott likvidálás első szakaszáról nagyon kevés információval rendelkezünk. Nem ismerjük sem a Dénes Károly által említett bizottságnak a tagjait,²⁵ sem pedig azt, hogyan végezték munkájukat. Nem lehet tehát egy átfogó képet felvázolni a likvidálás e szakaszának helyi sajátosságairól, mert a fennmaradt levéltári források alapján csupán egy-egy példát lehet kiemelni.

Dénes Károly június 14-én arról tájékoztatta Fabert, hogy megérkezéséig az egyházi vagyon köztulajdonba vétele ügyében Esztergomban „jóformán semmi sem történt”.²⁶ Az első ismert intézkedésre azonban már meglehetősen hamar, 1919. március 25-én sor került. Néczin Jenő, akit az esztergomi munkástanács csak másnap, tehát március 26-án bízott meg „Esztergom város területén pénzügyi népbiztosi teendők ellátásával”,²⁷ lefoglalta a hercegsprimási képtarat, a főszékesegyházi kincstárat, továbbá a „takarékpénztárat, és az egyházi vagyonkezelőségek pénzkészleteit”.²⁸ Néczin eljárása azonban nem számíthatott a hivatalát éppen e napokban elfoglaló Faber Oszkár jóváhagyására. Az országos likvidáló biztos ugyanis sorra adta ki körrendeleteit a szekularizáció menetének

24 Esztergomi Népszava, 1919. július 26.

25 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 21r.

26 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 20r.

27 Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (= MNL KEML) XVI-1-a. Esztergom Vármegye és Város Direktóriuma. Elnöki iratok. (=XVI.1.a.) 74/1919. sz. fol. 17v.

28 Az Esztergomi Népszava repertóriuma. Szerk.: Kovács Emil. Esztergom., 1969. 55. p.

szabályozására, amelyekkel az önkényes lefoglalásoknak is elejét kívánta venni. Első ismert likvidáló rendeletét is csak 29-én adta ki.²⁹

Néhány nappal később azonban már a Forradalmi Kormányzótanács meghagyása alapján került sor a főszékesegyház kincstárának és a primási palota értéktárgyainak lefoglalására.³⁰ A két kiküldött, Kenczler Hugó³¹ és Layer Károly³² március 27. és 29. között elvégezte a Bazilika kincstárának leltározását,³³ majd Budapestre, az Iparművészeti Múzeumba szállították a kincstár értéktárgyainak egy részét. Erről átvételi elismervény is készült.³⁴

Április 25-én már maga Faber Oszkár hatalmazta meg Kirchmeyer Józsefet, és a későbbi likvidáló ellenőrt, Dénes Károlyt, hogy a főszékesegyház kincstárának „ezüst és arany értékeit” az esztergomi munkástanácstól „megbízható őrség fedezetével átvegye, és Budapestre, a biztosabb elhelyezés érdekében az Osztrák-Magyar Bank pánccéltermeibe szállítsa”. A munkástanácsot felszólította, hogy tegye meg a szükséges lépéseket aziránt, hogy az átvétel helyétől az átadás helyszínéig őrség kísérje megbízottait, s a „vasúton külön kocsik bekapcsolásáról intézkedjék”. Faber azt is utasításba adta, hogy a munkástanács jelöljön ki egy személyt, aki majd Déneseket elkíséri, s az átvételi elismervényt visszaviszi Esztergomba.³⁵

A két kiküldött másnap leltárt vett fel a Bazilika kincstárából és az érseki rezidenciából „nagyobb biztonság okából elszállított asztali ezüstművekről és egyházi értéktárgyakról”. A regisztrált tárgyak pénzben kifejezett értéke több mint 40 ezer korona volt. A primási palotában található ezüstartárgyak között 14, míg a főszékesegyházi kincstárban lévők közül 11 tétel került leltározásra.³⁶ Nem tudjuk, hogy mikor és végül hogyan történt meg az értéktárgyak elszállítása a fővárosba,

29 Fazekas, 1997. 66–67. p.

30 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 1336/1919. Eln. sz. fol. 37r.

31 Kenczler Hugó a Tanácsköztársaság alatt a Nemzeti Múzeum likvidációjával megbízott személy, a „Szépművészeti Múzeumba beosztott nemzeti múzeumi őr” volt, aki a magántulajdonban lévő műtárgyak köztulajdonba vételére felállított bizottság vezetését is ellátta. MNL OL K 46. 6. doboz. II/5. f. 64; 73.

32 Layer Károly művészettörténész volt, aki 1934–1937-ig az Iparművészeti Múzeumot is vezette. Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk.: Kenyeres Ágnes. II. köt. Bp., 1982. 43. p.

33 Primási Levéltár (=PL) Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára. Capsa Ecclesiasticorum. Capsa 1. Fasciculus 1. (Kincstári leltárak)

34 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 1336/1919. Eln. sz. fol. 39r.

35 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 1336/1919. Eln. sz. fol. 26r.

36 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 1336/1919. Eln. sz. fol. 28–29.

de a levéltári források alapján bizonyos, hogy azokat április 28-án két lezárt és lepecsételt falárában (1483. és 1484. szám alatt) maga Faber Oszkár helyezte letétbe a Magyar Általános Hitelbanknál. (Végül tehát nem az Osztrák-Magyar Bankhoz került a két láda.) Az átvételről a pénzügyi elismervényt állított ki.³⁷ A két falára kulcsa Preszler Antalnak, a volt vallásügyi minisztériumi segédhivatal vezetőjének gondjaira lett bízva.³⁸

Az eddigi példákon keresztül láttuk tehát, hogy a leltározásra és lefoglalásra kiküldött személyek honnan kapták megbízásukat. A helyi viszonyokból jól kirajzolható, hogy milyen tanácstalanság uralkodott kezdetben, és a hatáskörök csak fokozatosan kristályosodtak ki.³⁹ Néczin még a helyi munkástanács nevében járt el, Kenczler és Layer pedig a kormányzótanács felhatalmazása alapján utazott Esztergomba. Dénes Károlyt és Kirchmeyer Józsefet végül már közvetlenül Faber Oszkár bízta meg a leltározással és lefoglalással.

A járás községeiben lefolytatott likvidációról, az áprilisi közoktatásügyi népbiztosi rendelet kibocsátását megelőző időszakból, két konkrét példával tudunk szolgálni.

Kirva községben 1919. április 13-án vettek fel jegyzőkönyvet a helyi munkás- és katonatanács megbízottai által a plébániánál végrehajtott leltározásról. Az eljárás jogalapja az „Esztergomból érkezett 662. számú távirat” volt. A jegyzőkönyvet megküldték Esztergomba, ahol tudomásvétellel április 23-án irattárba helyezték.⁴⁰ A jegyzőkönyv szerint a leltárba vett egyházi vagyon értéke 17.542 korona 47 fillér volt, amelynek csak töredéke állt rendelkezésre készpénzben (99 korona 70 fillér), nagyobb része értékpapírban és takaréketetben feküdt.⁴¹ A kirvai megbízottak leltárba vették még az egyházi ingatlanokat is, mint például a római katolikus templomot,⁴² amely eljárás Faber egyik korábbi rendelkezésével nyilvánvalóan ellentétben állt.⁴³

37 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 1336/1919. Eln. sz. fol. 30–31.

38 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 1336/1919. Eln. sz. fol. 27v.

39 *Fazekas*, 1997. 66. p.

40 MNL KEML XVI.1.b. Esztergom Vármegye és Város Direktórium. Általános iratok. (=XVI.1.b.) 2. doboz. 102/1919. sz. fol. 48.

41 MNL KEML XVI.1.b. 2. doboz. 102/1919. sz. fol. 48v.

42 MNL KEML XVI.1.b. 2. doboz. 102/1919. sz. fol. 48r.

43 Faber már első rendeleteiben meghagyta, hogy a helyi szerveknél alakítandó likvidáló bizottságok a templomokat és paplakokat ne vegyék köztulajdonba. *Fazekas*, 1997. 67. p. Április közepén pedig leszögezte, hogy a „templomok, nyilvános kápolnák és rendszeresen istentiszteletekre használt imaházak, a felszerelésekkel együtt továbbra is meghagyandók a felekezetek

A bajnai római katolikus egyházközséget érintő eseményekről Hormán József plébánosnak a nagysápi munkástanácshoz 1919. április 17-én írt leveléből értesülhetünk. Hormán beszámolt arról, hogy tudomása szerint a nagysápi templom vagyonának zár alá vétele ügyében a helyi munkástanács Bajnára kíván utazni. A plébános szerint ez szükségtelen, mert már nyolc nappal korábban megtörtént a zár alá vétel. Az „esztergomi népbiztos” korábban ugyanis Weinacht Ferencet, a bajnai munkástanács elnökét távirati úton bízta meg a bajnai egyház vagyonának lefoglalásával. Weinacht a „plébánián levő templompénztárt lezárta, átvevén előbb a számadásokat”. Hormán átadta „az összes vagyonról való kimutatást; a bajnai, az epöli és a nagysápi templomok tőkéről kiállított hitelszövetkezesi könyvek, értékpapírok mind együtt vannak a templom pénztárában; a kulcsot pedig Weinacht elnök átvette”. A plébános szerint már az iratok is beküldettek az illetékesekhez.⁴⁴ Másnap, április 18-án a nagysápi munkástanács végrehajtó bizottsága azzal a kéréssel fordult az esztergomi munkástanácshoz, hogy a bajnai egyháznál lefoglalt vagyon kimutatását küldje meg, s oldja fel a zárlat alól, hogy annak őrizetéről — „illetékességéből” — maguk gondoskodhassanak. Szokob János, Esztergom város direktóriumának elnöke azt a választ adta április 23-án a nagysápi munkás- és katonatanácsnak, hogy a bajnai zárlat nem oldható fel, és ez eleve szükségtelen, mert „a nagysápi vagyon őrizete ott is biztos, és a kimutatás a zárlati anyag között mindenkor feltalálható”.⁴⁵ Az ügy további szálairól sajnos már nincsenek forrásaink.

A likvidálás első időszakából a források bepillantást engednek a hercegprímási központba is. Csernoch János hivatalába április 16-án érkezett meg az esztergomi munkás- és katonatanács végrehajtó bizottságának határozata, amellyel felszólították, hogy az „esztergomi egyházmegye területén lévő kulturális és közegészségügyi célokra (kórházak, szanatóriumok, öregek, rokkantak otthonának alapítására) alkalmas épületek jegyzékét 24 óra alatt a vármegyei direktóriumhoz haladéktalanul terjessze be”. A főpásztor április 18-án írta meg válaszlevelét. Az istentiszteleti célokra szolgáló épületek felsorolásától eltekintett, hivatkozva a Tanácsköztársaság vonatkozó rendelkezésére. A munkástanács által kijelölt célra Csernoch szerint „szóba jöhetnek azok a tanintézetek és kórházak, amelyek jelenleg is kulturális illetőleg közegészségügyi célokat szolgálnak”. Ide tartoznak

használatában”, továbbá, hogy a „jelkészek az általános lakásszabályok keretén belül lakásukban meghagyandók”. MMTVD VI/I. 264–265. p.

44 MNL KEML XVI.1.b. 2. doboz. 505/1919. sz. fol. 50v.

45 MNL KEML XVI.1.b. 2. doboz. 505/1919. sz. fol. 50r.

a „főegyházmegye majd minden községében meglévő” katolikus elemi iskolák, összesen 787 tanintézet. Esztergom városában szóba jöhet az érseki palota, továbbá az „érseki leányárva-ház és a Vöröskereszt Kórház, melyeknek egyike kulturális, másika közegészségügyi célt szolgál jelenleg is. Kulturális célt szolgál az esztergomi főegyházmegyei könyvtár épülete is.”⁴⁶

A hercegprímás egyébiránt előre biztosította magát a köztulajdonba vétel lebonyolításával kapcsolatban. Április 26-án meghatalmazta Hajdu István primási jószágigazgatót, hogy képviselje őt az érseki vagyonok átadásánál. Egyidejűleg rendelkezett arról is, hogy az egyes vagyontárgyak átadását hozzáértő személy felügyelje. Így a primási palotának és berendezéseinek átvételénél Bellovits Gyula számvevő bábáskodhatott, az egyéb egyházi tulajdonú épületek szocializálásához pedig Varga Kálmán mérnököt rendelte ki. A „gépgyár, jéggyár, vízvezeték, mosóháznál és pincénél” Perényi Árpád főszámvevő képviselhette a hercegprímást. A főpénztár átvételénél Burányi Ernő főpénztáros, az erdészetnél Schmid Ernő erdőtanácsos, a gazdaságnál pedig Lakner Aladár jószágfelügyelő kapta ugyanazt a megbízást. A jogi vonatkozású ügyek lebonyolítására Mattyasovszky Béla ügyész nevezte ki. A megbízottakat felhatalmazta azzal, hogy az „általuk átadott ingók és ingatlanok, üzemek, állatok, készletek, gépek, eszközök, tárgyak, bútorok és műkincsek leltárait” a jószágigazgató egyetértésével Csernoch nevében aláírassák.⁴⁷

Az eddigiekben ismertetett esztergomi példák némileg árnyalják tehát azt a képet, amit Dénes Károly a kiküldetése előtti állapotokról megfestett. Túlzás ugyanis azt állítani, hogy szinte semmi sem történt. Mindazonáltal az egyházi vagyon likvidációja az eddigieknél sokkal nagyobb szervezettséget igényelt, s ezt jól tudta Faber Oszkár is.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 13. számú rendelete

A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 21-én alkotta meg 13. számú rendeletét az „egyházi, hitfelekezeti és az általuk kezelt alapítványi vagyonok köztulajdonba való átvételéről”.⁴⁸ A rendeletet 27-én hozták nyilvánosságra, az Esz-

46 PL Cat. H. 1817/1919.

47 PL Cat. H. 1892/1919.

48 Törvénytár II. 137–140. p.

tergomi Népszava pedig május 7-én tudatta azt a helyiekkel.⁴⁹ A Faber Oszkár elképzeléseit tükröző rendelet⁵⁰ előírta, hogy az egyházi vagyon köztulajdonba vétele céljából minden helyi munkás-, katona- és földműves tanács „likvidáló (felszámoló) bizottságot küld ki”, amelynek feladata leltár felvétele mellett köztulajdonba venni „mindent, ami az egyházi, hitfelekezeti és az általuk kezelt alapítványi vagyonok állagát képezte”. A rendelet hatálya alól kivételt képeznek a „templomok, nyilvános kápolnák és a rendszeres használatra szánt imaházak, kálváriák, szobrok, haranglábak, valamint ezeknek a vallási szertartásaihoz szükséges felszerelések, melyek nem leltározandók”.⁵¹

A rendelet a likvidálandó egyházi vagyonnak — az átvétel módját tekintve — három kategóriáját állította fel.

1. Az egyházi ingatlanok köztulajdonba vétele kapcsán a népbiztosság előírta, hogy a likvidáló bizottság az átvett ingatlant a hozzá tartozó „élő és holt felszerelésével együtt” a helyi munkástanácsnak köteles átadni, amely gondoskodik a további kezeléssel „azt a fő elvet tartván szem előtt, hogy a termelés zavartalan folytonossága mindenekelőtt és feltétlenül biztosítandó”.⁵²

2. Az átvett készpénzt és értékpapírokat a likvidáló bizottság Budapesten a központi állampénztárba, vidéken pedig a legközelebbi állampénztárba vagy adóhivatalba köteles beszállítani. A beszállított vagyont külön naplóban kell vezetni, s azokat a „köztulajdonba átvett egyházi, hitfelekezeti és alapítványi értékek” néven bevételezni. A vidéki állampénztárak köteleessége volt ezen felül, hogy az általuk átvett értékeket a központi állampénztárba beszállítsák. Azon mezőgazdasági, erdőgazdasági egységek vagy gyárak, amelyek az „üzem zavartalan folytatására szükségesek”, készpénz- és értékpapírvagyont a helyszínen kötelesek átadni a helyi munkástanácsnak.⁵³

3. Az egyéb ingóságok (például könyvtár, műkincsek stb.) szintén a helyi munkástanácsnak adandók át, s ez a „neki megőrzés végett átadott leltári tárgyakért teljes felelősséggel tartozik”.⁵⁴

A rendelet megszabta a nyilvántartás módját is: a lefoglalt eszközökről három példányban kellett „A” vagy „B” jelzésű leltárakat készíteni, amelyek mintáit a

49 Esztergom Népszava. 1919. május 7.

50 *Fazekas*, 1997. 70. p.

51 Törvénytár II. 137. p.

52 Törvénytár II. 137. p.

53 Törvénytár II. 138. p.

54 Törvénytár II. 138. p.

rendelet mellékletében közöltek. A kétféle leltár közül az „A” jelzésű szolgált az ingatlanok és ingók nyilvántartására, míg a „B” jelzésű a készpénz és az értékpapírok regisztrálására. Az átadó fél köteles volt a leltárt záradékkal ellátni. A leltárakat alá kellett írnia az átadónak, a likvidáló bizottságnak és a helyi munkástanácsnak. Ezek közül az egyik példány az átadót, a másik az átvevőt, a harmadik pedig a „Közoktatásügyi Népbiztosság vallásügyi likvidáló politikai megbízottját”, vagyis Faber Oszkárt illette. Az ő példányához kellett csatolni a készpénz és az értékpapírok állampénztárba történő beszállítását igazoló elismervényt is. A felszámolást követően a likvidáló bizottságok a megfelelő leltárak csatolása mellett — Budapesten közvetlenül, vidéken pedig a helyi tanács útján — kötelesek voltak „lehetőleg azonnal” jelentést küldeni a vallásügyi likvidáló politikai megbízottnak. A rendelet meghagyta annak a lehetőségét, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság a likvidáló bizottság munkáját „kiküldött szakközegekkel” ellenőrizheti és irányíthatja. Az utolsó paragrafus megfelelő szankciót is kilátásba helyezett arra az esetre, ha „kiderül az, hogy egyes egyházi, hitfelekezeti vagy alapítványi vagyon a már lezárt leltárból az átadó, átvevő, avagy az átvétel-átadást eszközöző bizottságnak (illetve a bizottság bármely tagjának) rosszhiszeműsége folytán maradt ki”, mert ez esetben a visszaélést elkövető személy forradalmi törvényszék elé állítandó.⁵⁵

A rendeletet Esztergomban Szabó István tanügyi megbízott továbbította a vármegye munkástanácsai számára. Az eredeti rendelkezéssel ellentétben itt a helyi munkástanácsot megillető leltári példányt személyesen neki kellett megküldeni.⁵⁶

A likvidáló rendelet kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy Fabernek és hivatalának volt-e már konkrét elképzelése a „kiküldött szakközegek”-re vonatkozólag. Az országos likvidáló biztos ugyanis csak május második felében intézkedett a „likvidáló bizottságok munkájának irányítása és ellenőrzése végett kiküldendő szakközegek tárgyában”.⁵⁷ A járasonként kiküldött ellenőrök egyrészt a Vallásügyi Likvidáló Hivatal számvevőségén foglalkoztatott tisztviselők, másrészt pedig, mivel ezek nem álltak rendelkezésre megfelelő létszámban, törvényszéki bírák közül kerültek ki.⁵⁸ A megbízást azonban nem vállalta mindenki. A szakirodalom egy helyen arról tudósít, hogy nyolcvan körül járt azon bírák száma, akik

55 Törvénytár II. 138–140. p.

56 Esztergomi Népszava, 1919. május 7.

57 A kiküldöttek töredékesen megmaradt ügyiratait ld. MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz.

58 MNL OL K 46. 6. doboz. II/5a. fol. 292v.

vállalták a megbízást,⁵⁹ míg Faber Oszkár 1919. augusztus 17-i rendőrségi kihallgatása során 75 személyről tett említést.⁶⁰ A számvevőségi tisztek közül 19-en vettek részt a munkában.⁶¹ Ez utóbbiak csoportjába tartozott tehát Dénes Károly is, aki vélhetően július közepéig látta el a likvidálás irányításának és ellenőrzésének feladatát Esztergom városban és az esztergomi járásban.⁶²

Dénes Károly személye

Mielőtt az esztergomi egyházi vagyon likvidálásának második nagyobb periódusát, és ezzel összefüggésben a közölt forrásokat részletesebben elemeznénk, szükséges néhány mondatban kitérnünk az ellenőr személyére. Szakmai életútjáról elsősorban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban szolgálatot teljesítő tisztviselőkről vezetett törzslap tájékoztat.⁶³

Dénes Károly 1870. december 6-án született Sopronban, „Dworák” néven. Eredeti családi nevét a belügyminiszter engedélyével 1902-ben változtathatta „Dénes”-re. Gimnáziumi érettségi bizonyítványát szülővárosában szerezte meg 1889-ben. Államszámviteltani államvizsgát tett 1894. szeptember 30-án, és hivatalba lépése előtt két évig volt joghallgató, egy évig pedig katona. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számvevőségénél 1893. szeptember 14.-től kezdve teljesített szolgálatot, előbb díjnokként. Bö másfél év múltán véglegesítették. 1895. április 5-én gyakornoki kinevezést kapott, s az első hivatalos esküt április 9-én tette le. Még ugyanebben az évben számtisztvi kinevezést kapott, 1901-től pedig számellenőri tisztséget viselt, egészen 1908-ig, amikor is számvizsgáló lett. Az uralkodó 1911-ben kelt kinevezése alapján számtanácsos, 1919-ben ismét számvizsgáló.⁶⁴

Úgy tűnik, hogy a Tanácsköztársaságban vállalt szerepe nem vetette vissza pályafutását az ellenforradalom alatt. Munkahelyét továbbra is megtarthatta, és a visszaállított Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztályának főtanácsos-

59 *Balanyi György*: Egyház és vallás. In: A bolsevizmus Magyarországon. Szerk.: Gratz Gusztáv. Bp., 1921. 597. p.

60 BFL VII.5.c. 7064/1919. I. ö. e. fol. 10r.

61 MNL OL K 46. 6. doboz. II/5a. f. 273r.

62 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 12r.

63 MNL OL K 802. I. iratsorozat. 11. doboz. Dénes Károly törzslapja.

64 MNL OL K 802. I. iratsorozat. 11. doboz. Dénes Károly törzslapja.

sávát nevezték ki 1919. szeptember 12-én. Ezt a tisztségét 1925-ig töltötte be, amikor a számvétség igazgatója lett, és az is maradt 1933-ban történt nyugdíjazásáig.⁶⁵

A likvidálás második szakasza

A 13. számú közoktatásügyi népbiztosi rendelet nyomán újjáalakultak a korábban felállított likvidáló bizottságok. Ezek új utasításokat is kaptak munkájuk elvégzéséhez, és általában nagyobb létszámmal, sokkal szervezettebben végezték munkájukat. Voltak 8–10 főből álló bizottságok, de a fővárosban akadt olyan kerület, ahol a testület 15 személlyel működött.⁶⁶

Faber Oszkár 1919. május 17-én bízta meg az Esztergom város és az esztergomi járás községei által kiküldött likvidáló bizottságok munkájának irányításával és ellenőrzésével Dénes Károlyt.⁶⁷ Az újonnan kinevezett likvidáló ellenőr a megbízással kézhez kapta a Közoktatásügyi Népbiztosság vonatkozó rendeletét, valamint az „A” és „B” jelzésű leltárak egy-egy mintapéldányát. Faber számára az egyházi vagyon köztulajdonba vételének reorganizálása, felgyorsítása nem tűrhetett halasztást, ezért utasította minden kiküldöttjét, így Dénest is, hogy azonnal utazzon el a helyszínre, és kezdje meg működését.⁶⁸

A kiküldésről szóló rendeletben Faber intézkedett megbízottainak anyagi támogatásáról is: felszólította Preszler Antalt, a segédhivatal vezetőjét, hogy Dénes Károly nyugtájára utazási előlegként — elszámolási kötelezettség terhe alatt — ezer koronát fizessen ki a házipénztárból a „likvidálási költségek terhére”. Az érdekelt munkástanácsot pedig felkérte, hogy a kiküldött lakásáról, étellemezéséről, és a számára szükséges fuvarokról készpénz fizetése ellenében gondoskodjon. Faber meghagyta kiküldötteinek, hogy munkájukról írásbeli jelentést készítsenek.⁶⁹

65 MNL OL K 802. I. iratsorozat. 11. doboz. Dénes Károly törzslapja.

66 *Fazekas*, 1997. 70–71. p., 73. p.

67 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 1r. Az ügyiratot május 22-én iktatták, a 2002-es alapszámon.

68 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 1v.

69 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 1v.

Dénes Károly az általa kiállított útszámla tanúsága szerint május 25-én utazott el Esztergomba.⁷⁰ Nem volt számára ismeretlen a terep, hiszen, ahogy korábban láttuk, áprilisban Faber megbízásából vett részt a főszékesegyházi kincstár és a primási palota értéktárgyainak leltározásában és lefoglalásában. Okkal feltetelezhetjük tehát, hogy Faber választása emiatt esett rá májusban. Az a kérdés azonban nem tisztázott, hogy áprilisban miért éppen őt küldte ki.

A helyszínre érkezve Dénes Károly hamar munkához látott, és egy teljesen új likvidáló bizottságot alakított „olyan elvtársakból, akiknek a likvidáló teendőikön kívül elfoglaltságuk nincsen”. Az ily módon felállított testületnek mindössze két tagja volt: Vassel Gusztáv szellemi munkás (aki később az újjáalakult párt esztergomi szervezetében vezető tisztséget vitt),⁷¹ és Gebauer János fizikai munkás. Idővel Dénes beosztott a bizottság mellé még egy, az írógép kezelésében jártas személyt is.⁷²

Az új likvidáló bizottság felmérte a városban és a járás településein található, és a likvidálást szabályozó közoktatásügyi népbiztosai rendelet hatálya alá eső egyházi vagyont. A munka hatékonyságának elősegítése céljából a bizottság beszerezte az egyházi ingatlanokra vonatkozó telekkönyvi adatokat is. Faber meghagyásának eleget téve, Dénes Károlynak a szociális és kulturális célokra igénybe vehető épületek leltári adatait is össze kellett gyűjtenie.⁷³

Az útszámlából kiderül, hogy május 30-án Dénes ismét Budapesten járt, és csak június 3-án tért vissza kiküldetése helyszínére.⁷⁴ Június 7-én részletes táviratban tájékoztatta Fabert az egyházi épületekről készített felmérés első eredményeiről. Ilyen értelemben a primási palotát a tanácsállam kulturális központként tudná hasznosítani, a papi szeminárium helyén pedig középiskolát vagy tanítóképző intézetet lehetne felállítani. Az érseki tanítóképzőben magánlakásokat kellene kialakítani, de az épület adott esetben öregotthonként is hasznosítható. Dénes szerint a kanonoki házak közül néhányat szociális vagy tanügyi célokra lenne érdemes felhasználni. Van két egyemeletes és egy földszintes kanonoki ház, amely „esetleg a kanonok részére” kiutalható. Egy régi kanonoki ház lakatlan első emelete pedig a művelődési osztály hivatali helyiségeinek lenne a legalkalmasabb. A ferences kolostort Dénes — megfelelő renoválás után — rokkantak

70 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 3r.

71 Esztergomi Népszava, 1919. július 8.

72 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 20r.

73 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 20r.

74 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 3.

számára vagy magánlakások kialakítására, míg az „egészséges helyen fekvő” péli földszentkeresztzi zárdát szanatórium céljaira kívánta lefoglalni.⁷⁵

Az esztergomi likvidáló ellenőr június 9-én már bővebb kimutatást küldött felettesének az igénybe vehető, illetve az addigra már igénybe vett egyházi épületekről. (1. dokumentum) Az előbbi csoportba ugyanazon épületek kerültek, amelyekről a táviratban már tájékoztatott, csupán részletesebb leírást adott azok fizikai állapotáról. A már lefoglalt épületek között ugyanúgy kilenc tétel szerepelt, mint a lefoglalásra szánt ingatlanok jegyzékében. Az első ezek között a bencés rendház, és vele együtt a főgimnázium, valamint a tanári lak. A rendház megmaradt ugyan a bencések tulajdonában, de a gimnázium és a tanári lakás Esztergom város munkástanácsának tulajdonába került, Dénes tájékoztatása szerint meghagyták eredeti rendeltetésében. Ugyanígy a szentgyörgymezői leányóvoda és a Szent Vince női zárda továbbra is a tanügy szolgálatában állt. Az esztergom-szentgyörgymezői érseki kórház a Szent Vince nővérek és a „többi személyzet” részére lett kiadva. A Vízivárosban lefoglalásra került a zárda, az elemi és polgári leányiskola, valamint a felsőbb leányképző. A belvárosi Szent Anna zárda, óvoda, elemi leányiskola és óvónőképző ugyancsak köztulajdonba került, az intézet vezetése azonban megmaradt a Szent Vince apácák kezében. Szakszervezeti tulajdonba került a főkáptalani szegényház (téglagyári munkások), az esztergomi katolikus kör (építő-, valamint a vas- és fémipari munkások), a szenttamási és vízivárosi katolikus polgári kör (festőmunkások),⁷⁶ illetve a szentgyörgymezői katolikus olvasókör épülete (földműves gazdák).⁷⁷

Június 14-én Dénes Károly megírta első részletes jelentését addigi munkájáról.⁷⁸ (2. dokumentum) A járási központban június 13-án vették át az érsekségi törzstőkét, amelyről egy leltári példány is fennmaradt.⁷⁹ Számokban kifejezve ez 2.000 korona készpénzt, 138.262 korona értékű takarékpénztári betétet és 8.748.600 korona névértékű kötvényt jelentett. A főkáptalan törzstőkéje (53.403 korona 2 fillér takarékpénztári betétben és 6.309.200 korona névértékű kötvényben) ugyancsak átvételre került. Szocializálták a ferencrendi zárdát (10.502 korona 72 fillér takarékpénztári betét és 65.000 korona névértékű kötvény), vala-

75 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 26–27.

76 A festőmunkás szakszervezet számára köztulajdonba vett épület a kimutatás szerint egy proletár család otthonául is szolgált. MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 18r.

77 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 16–18.

78 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 20–21.

79 PL Cat. H. 2112/1919.

mint a bencés rendházat (1.550 korona névértékű kötvény) vagyonukkal együtt. A bencés rend kezelése alatt álló egyéb tőkék tanügyi célt szolgáltak, ezért azokat a művelődési osztály kiküldöttei vették át. A református egyházközség vagyona (19.744 korona 81 fillér takarékpénztári betét és 8500 korona értékű kötvény) ugyancsak állami kézbe ment át. Ezen kívül szocializálták az izraelita hitközség (7136 korona takarékpénztári betét és 7500 korona névértékű kötvény), valamint a görögkeleti szerb egyház vagyonát, ez utóbbiról azonban Dénes nem szolgáltatott pontos adatokat.⁸⁰ Ezek mellett „soron kívül” került átadásra az egyik kanonoki ház a Ferenc József út 22. szám alatt, amelynek „eddig üresen állott első emeleti helyiségeibe a művelődési osztály volt elhelyezendő”.⁸¹

Dénes Károly szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy Csernoch János esztergomi érsek a főkáptalannal közösen írásban jelezte tiltakozását a likvidálás ellen a kormányzótanács elnökéhez címzett, 1919. május 28-án kelt beadványban. Az irat másolatát az esztergomi likvidáló bizottság tagjai is megkapták, ennek ellenére Dénes az eljárás folytatása és a tiltakozás figyelmen kívül hagyása mellett döntött, s ez ügyben felsőbb jóváhagyást nem kért, csak hozzáfűzte, hogy Csernochék részéről ellenállást nem tapasztalt.⁸² A hercegprímás egyébként első ízben május 18-án fordult panasszal a kormányzótanácshoz az őt ért sérelmek miatt. Sem erre, sem pedig a május 28-i levélre nem érkezett válasz.⁸³

A likvidáló ellenőr a szerzetesekkel aláírandó kilépési nyilatkozatokról⁸⁴ azt jelentette, hogy a Szent Vince zárda tagjai eleget tettek a felszólításnak, és átadták a megfelelő nyilatkozatot, a ferencesek azonban közölték, hogy a budapesti tartományfőnök „más nyilatkozatot” fog számukra eszközölni. A bencések nyilat-

80 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 20.

81 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 20v.

82 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 20v.

83 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 9r.

84 A Tanácsköztársaság felismerte az oktatás és betegápolás terén a szerzetesekben és apácákban rejlő potenciált, de mivel egyházi személy nem állhatott a tanácsállam szolgálatában, ezért Faber és hivatala a rendtagokkal igyekezett kilépési nyilatkozatokat aláírtni. *Fazekas*, 1997. 87. p. A szerzetesek nyilatkozattételével foglalkozik a piarista rendet vizsgálva *Szakál Ádám*: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején. In: A piarista rend Magyarországon. Szerk.: Forgó András. Bp., 2010. 185–200. p. A rendházak, zárdák élére egyébként gondnokokat, gondnoknőket állítottak az illetékes likvidáló bizottságok. *Fazekas*, 1997. 87. p. *Fazekas Csaba*: Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es Tanácsköztársaság idején. Dokumentumközlés. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, X. (1998) 3–4. sz. 167. p.

kozatát a hivatal vezetése nem fogadta el, mivel az nem egyezett meg a hivatalos szöveggel.⁸⁵

Dénes Károly kiküldetése során több olyan gyakorlati problémával is szembeesült, amelyekre nézve a Vallásügyi Likvidáló Hivaltól konkrét iránymutatást kért. A június 14-én kelt jelentésében megfogalmazott kérdésre válaszolva, Faber nevében eljárva, Apáti György világossá tette, hogy mindazok az alapítványok, amelyeket egyházi személyek, például kanonokok tettek, de korábban nem nyertek kormányzati jóváhagyást, szintén köztulajdonba veendőek, és ez az „eljárás követendő bármilyen felekezeti célra szolgáló és a likvidálás alkalmával hitfelekezeti kezelésben lévő mindennemű önkéntes adományra”.⁸⁶ A likvidáló hivatal pontosította a likvidálás menetét az izraelita kézben lévő temetkezési egylet (Chevra Kadisha) és a betegsegélyező egylet kérdésében is. Az esztergomi izraeliták ugyanis arra hivatkoztak, hogy ezek nem egyházi vagy hitfelekezeti, hanem magánegyesületi tulajdont képező vagyonok. (A Chevra Kadisha 23.000 korona névértékű kötvényekkel, a betegsegélyező egylet pedig 15.800 korona készpénzzel rendelkezett a jelentés szerint.) A hivatalból érkező válasz nem volt elnéző: „köztulajdonba veendőek mindazon értékek, melyek valamely egyház vagy hitfelekezet kezelésében állanak, bármilyen célra szolgáljanak is azok, tehát az ottani Chevra Kadisha vagyona is.”⁸⁷

Az első részletes jelentést rövidesen egy újabb követte. (3. dokumentum) Június 16-án Dénes Károly többek között arra nézve kérte Faber döntését, hogy Kőszegfalvi Endre, Budapestről kihelyezett tanügyi biztos kérése teljesíthető-e. Kőszegfalvi ugyanis „2 szobára és egy konyhára való berendezést” igényelt magának a primási palotából, mégpedig minél előbb, dacára annak, hogy a Rezidencia leltározására még nem került sor.⁸⁸ A tanügyi biztos a likvidáló hivatal utasítására megkapta az óhajtott bútorokat, mivelhogy Dénes Károly július 8-án küldött sürgönyében már arra nézve kért tájékoztatást, hogy teljesíthető-e Kőszegfalvinak azon újabb kérése, amely a bútorokon kívül konyhai eszközök, porcelán, ágynemű és „egyéb apróságok” megszerzésére irányul.⁸⁹

Kőszegfalvi egyébként igyekezett rátenni a kezét több egyházi ingatlanra. A primási palotán kívül ugyanis kiszemelte magának a ferences rendházat is. Vi-

85 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 19v., fol. 21r.

86 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 19v., fol. 21r.

87 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 19v., fol. 19v.

88 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 7.

89 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 6r.

rágh Rajmund házfőnök azzal a panasszal fordult Vassel Gusztávhoz, a likvidáló bizottság tagjához, hogy Kőszegfalvi sürgősen ki akarja lakoltatni a ferenceseket azzal az indokkal, hogy rendházukban a művelődési osztály hivatali helyiségeit kívánja berendezni. Vassel Gusztáv alaposan utánajárt az ügynek, elutazott a fővárosba is, ahol személyesen tájékozódott Apáti Györgynél. Faber helyettese felvilágosította Vasselt, hogy a barátok kilakoltatása egyáltalán nem sürgős, és a szerzetesek ügyét országosan fogják majd rendezni. Ezen kívül a Közoktatásügyi Népbiztosságnál is érdeklődött, ahol szintén arról tájékoztatták, hogy az esztergomi ferencesek kilakoltatását nem rendelték el.⁹⁰ E helyütt vissza kell még utalnunk a június 14-én írt jelentésre is, amelyben Dénes értesülésére adta Fabernek, hogy soron kívül kellett átvenni az egyik kanonoki házat a művelődési osztály részére.⁹¹

Esztergom városban gyorsan haladt előre a likvidáció, de a járás községeiben ugyanez már több időt és energiát emésztett fel. Július 3-án Dénes Károly azt írta Fabernek, hogy a munka még legalább két hónapot vesz igénybe. (4. dokumentum) Mindezt nemcsak az egyházi vagyon nagy mennyisége, hanem az emberi erőforrás hiánya is okozta. Amint írja, az „itteni szellemi munkások azon része, mely értelmiségénél fogva e munkára alkalmas volna, s azt kellő ambícióval is végezné, más ágazatokban van lekötve, úgyhogy képtelen vagyok egyidejűleg két bizottságot működtetni, ami pedig fölötte kívánatos volna”.⁹² Mivel tehát Dénes tervbe vette egy másik likvidáló bizottság megalakítását, újabb munkaerő kiküldésére tett javaslatot, és konkrét személyeket is megnevezett: „Elsősorban Nika Ferenc vagy Pethő Gusztáv elvtársakra gondoltam, akik a felállítandó második bizottságban felügyeletem alatt igen alkalmasak volnának a nagytömegű leltározási munkálatok elvégzésére.”⁹³

Az esztergomi likvidáló ellenőr megemlítette azt is, hogy a „Földművelésügyi Népbiztosság által az egyházi vagyonságok gazdasági részeinek likvidálására kiküldendő bizottság, melyet már hetek óta várunk, még mindig nem jött ki”.⁹⁴ Május 17-én ugyanis megszületett az egyházi birtokok átadását szabályozó XCV. számú kormányzótanácsi rendelet, amely kimondta, hogy azokat a 100 holdat meghaladó mezőgazdasági birtokokat, valamint azon 10 hold feletti szőlő- és er-

90 BFL VII.5.c. 7064/1919. III. ö. e. fol. 227.

91 L.d. a 81. lábjegyzetet.

92 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 13r.

93 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 13r.

94 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 13r.

döbirtokokat, amelyek egyházi tulajdonban voltak, és amelyeket a helyi tanácsok által kiküldött likvidáló bizottságok a Közoktatásügyi Népbiztosság 13. számú rendelete értelmében már átvettek, kötelesek leltár mellett a Földművelésügyi Népbiztosság „mezőgazdasági, illetve erdészeti megbízottjának átadni”. Ahol a köztulajdonba vétel a rendelet kibocsátásáig nem történt meg, ott a Földművelésügyi Népbiztosság küldötteinek bevonásával kell végrehajtani, s a leltárból egy negyedik példányt is ki kell állítani a népbiztosság részére. A rendelet értelmében az átvett egyházi birtokok közül a Földművelésügyi Népbiztosság jelöli ki, hogy melyik kerül a Tanácsköztársaság kezelésébe, és melyik marad „kezelés és hasznosítás végett” a helyi tanácsoknál, a népbiztosság „felügyeleti jogának ép-ségben tartásával.” Az átvett erdők közül minden a tanácsállam kezelésébe kerül. Az előírtnál kisebb mezőgazdasági- és szőlőbirtokok kezeléséről a helyi tanácsok kötelesek gondoskodni „azt a fölvetel tartva szem előtt, hogy a termelés zavartalan folytonosságát mindenekelőtt és feltétlenül biztosítani kell.” Kivételt képeznek ez alól azok a birtokok, amelyeket „gazdaságilag be lehet illeszteni valamely szomszédos mezőgazdasági termelőszövetkezet, avagy tanácsköztársasági kezelésbe átvett gazdaság üzemébe”.⁹⁵

Az egyházi birtokok köztulajdonba vételét és a termelés zavartalanságának biztosítását a Földművelésügyi Népbiztosság is igyekezett a fővárosból kiküldött személyekre bízni, és a direktóriumoknak csupán a kiküldöttek munkájának biztosítását, támogatását szabta feladatként.⁹⁶

A Földművelésügyi Népbiztosság május 24-én írásbeli tájékoztatást küldött az esztergomi direktóriumnak a bizottság kiküldéséről, amelynek feladata az érsekség és a főkáptalan kezelése alatt álló ingatlanok állapotának felmérése.⁹⁷ Ugyanekkor a Földművelésügyi Népbiztosság a hercegprímást is értesítette a bizottság várható érkezéséről. A népbiztosság tájékoztatta Csernoch Jánost, hogy a kezelésében lévő „egyházi és alapítványi javak fekvésének és kiterjedésének megállapítására (beleértve az egyes plébániák ingatlan javait valamint az összes királyi, vagy magánadományozási alapítványokat is), továbbá az ezekhez tartozó élő- és holt berendezésekre vonatkozó leltár átvételére Uher Károly, Mariányi János, Fröhlich Árpád, Siklós Árpád és Bartek Gyula elvtársakat küldte ki”. Ezzel együtt a népbiztosság felszólította a hercegprímást, hogy az említett ingatlanokra és azok felszerelésére vonatkozó leltárakat, telekkönyvi kivonatokat és térképe-

95 Törvénytár III. 32–33. p.

96 *Fazekas*, 1997. 81. p.

97 MNL KEML XVI.1.b. 2. doboz. 1722/1919. sz. fol. 687v.

ket bocsássa a kiküldött bizottság rendelkezésére, és a szükséges szóbeli felvilágosítást a „legszigorúbb személyi felelősség mellett adja meg”.⁹⁸ A bizottság valóban járt a hercegprímásnál, május 30-án tárgyaltak is, de ennek kimenetelét nem ismerjük.⁹⁹

Dénes Károly tehát július 3-án azt írta Fabernek, hogy a bizottság még nem érkezett meg Esztergomba. A hercegprímással lefolytatott tárgyalás után, június folyamán ugyanis újra kiutaztak a helyszínre tájékozódás végett, és azzal távoztak, hogy „legközelebb vissza fognak jönni, az erdőket s mezőgazdaságokat, s azok tartozékait köztulajdonba venni”. De azután a bizottság nem kezdte meg működését a helyszínen.¹⁰⁰ Dénes Károly egyébként már tájékozódott az egyházi kézen lévő gazdasági vonatkozású egyházi vagyonok tárgyában: „itt vannak a primási és főkáptalani gazdasági és erdészeti pénztárak, az uradalmi tisztek nyugdíj alapjai, itt van a primási gazdasági gépgyár, a főkáptalani fürdő és malomüzem, melyek utóbbiak már szocializálva is vannak, illetve a gazdasági intézményeket a személyzettel együtt megyei gazdasági főmegbízott már elejétől fogva üzemébe vette”.¹⁰¹ Mivel az esztergomi likvidáló ellenőrtől több jelentés nem maradt fenn, továbbra is nyitott kérdés, hogy vajon ez a bizottság, ilyen összetételben, járt-e később Esztergomban. A Tanácsköztársaság alatt egyébként összesen több mint 92 ezer hold földterület került állami tulajdonba Esztergom vármegyében.¹⁰²

Dénes Károly június 14-én arra kérte Fabert, hogy legalább minden második vasárnapot otthon, a családjá körében tölthessen.¹⁰³ Ezt végül Apáti engedélyezte is neki.¹⁰⁴ 1919. július 12-én azonban újra el kellett hagynia Esztergomot. Egy „Pro domo” feljegyzés szerint a szabadságra menő Aggházy [Gyula]¹⁰⁵ helyett kellett átvennie a számvevőség vezetését Budapesten.¹⁰⁶ Az addigi tevékenységéről készült útszámláját július 17-én, Budapesten keltezte,¹⁰⁷ de további jelentések már nem készültek, és valószínűleg nem is tért vissza Esztergomba.

98 PL Cat. D/C. 1919/2046. 2. p.

99 PL Cat. D/C. 1919/2046. 2. p.

100 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 13r.

101 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. f. 13v.

102 MNL OL K 46. 2. doboz. II/1. fol. 138v.

103 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 21v.

104 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 19v.

105 Tiszti címtár 1918. 360. p.

106 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 12r.

107 MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 3v.

Dénes július 12-i távozása után az esztergomi likvidálás menetéről már nagyon keveset tudunk. Apáti György július 26-án hozta tudomására „Esztergom városának és környékének”, hogy „az összes felekezeti ügyeket a végleges rendezés céljából — a vallásszabadság legmesszebbmenő biztosítását szem előtt tartva” kézhez vette. Utasította az illetékes egyházi hatóságokat, hogy rendelkezéseit tartsák be, ellenkező esetben forradalmi törvényszék elé kell állniuk. Apáti — nem túl hosszú életű — esztergomi hivatalát a primási palota egyik első emeleti helyiségében rendezte be, és hétköznapi fogadóórákat is beiktatott.¹⁰⁸

Úgy tűnik, hogy Apáti érkezése előtt ismét sor került rekvirálásokra. Első esztergomi rendelkezése ezt látszik igazolni: arra szólította fel az érintetteket, hogy a primási palotából Faber engedélye nélkül és a direktorium megkerülésével elszállított bútorokat, szőnyeget azonnal szállítsák vissza.¹⁰⁹ 1919. július 31-én pedig egy meglehetősen terjedelmes leltár kíséretében bocsátott Csernoch János rendelkezésére különböző használati tárgyakat a primási palotából.¹¹⁰

*

Az esztergomi egyházi vagyon köztulajdonba vétele kapcsán számos nyitott kérdés maradt még, amelyeket további kutatások során kell megvizsgálni, és lehetőség szerint megválaszolni. Az eddigi eredmények alapján azonban úgy tűnik, hogy Dénes Károly kiküldetése alatt folyt a legdinamikusabban a köztulajdonba vétel. Ezért is bír nagy jelentőséggel az a néhány beszámoló és jelentés, amelyet Faber meghagyása alapján Dénes küldött a likvidáló hivatal központjába. A forrásokat szöveghűen, a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

108 Esztergomi Népszava, 1919. július 26.

109 Esztergomi Népszava, 1919. július 26.

110 MNL OL K 802. 10. tétel 78. doboz 1336/1919. fől. 2–9.

Forrásközlés

1.

*Dénes Károly vallásügyi likvidáló ellenőrző biztos kimutatása az Esztergom városban és az esztergomi járásban köztulajdonba vett és köztulajdonba veendő egyházi épületekről
Esztergom, 1919. június 9.*

Faber Oszkár vallásügyi népbiztos elvtársnak

Budapesten.

Tegnap¹¹¹ sürgönyi jelentésem kiegészítéseképpen van szerencsém a benti kimutatást tisztelettel betervezni.

A likvidáló bizottság eddigi működéséről e hó 15-ig fogok írásbelileg beszámolni.

Esztergomban, 1919. június 9.

Dénes Károly
likvidálási ellenőrző kiküldött

Kimutatás

Az Esztergom városában s az esztergomi járásban levő azon egyházi jellegű épületekről, melyek emberbaráti, tanügyi vagy egyéb közcélú intézmények részére igénybe vehetők lesznek, vagy már eddig is ilyen célokra igénybe vétettek.

I. Igénybe vehető épületek:

1. Primási palota, hossza 80–90 m, szélessége 41–50 m. Szilárd anyagból épült, palakövel fedett épület, előfronttal a Primás térre, hátsó fronttal a Dunára; az előfront 2 emeletes, a hátsó front 2½ emeletes. Az épületben van két belső udvar, a Duna felőli oldalon egy díszkert. Tartalmaz 1 dísztermet, 5 fogadótermet, 1

111 A sürgönyt június 7-én küldte. MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. fol. 25r.

biliárd termet, 2 képtermet, 2 múzeum termet, 1 kápolnát sekrestyével, 44 lakószobát, 16 cselédszobát, 1 konyhát a hozzátartozó mellékhelyiségekkel, kamrákat, kocsi- és fásszíneket. Az épület el van látva villanyvilágítással, vízvezetékekkel s egyes helyiségekre központi fűtés berendezéssel.

Ezen épületet a vármegyei direktórium kultúrpalotának szánta.

2. Papnevelő intézet, szilárd épület, cseréppel fedve, a Duna felől 3 emeletes, a város felől 2 emeletes. Tartalmaz 2 kápolnát, 59 szobát, 5 cselédszobát és a kellő mellékhelyiségeket.

Ezen épület egy középiskola és egy tanítóképző intézet céljaira volna a legalkalmasabb.

3. Érseki tanítóképző, szilárd anyagból építve, zsindegyel fedve. A Dunára néző szárnya emeletes, a többi földszintes. Van benne 5 tanterem, 1 tornaterem, 1 múzeum, 1 kamra.

Egy földszintes melléképületben van 2 tanterem, 5 szoba, 2 konyha.

Rozoga és régi épületek, csak kellő átalakítás mellett volnának privát lakásoknak, vagy öregeknek felhasználhatók.

4. Kanonoki házak a Káptalan téren, a Bazilika mellett, két egymással szemközt álló sorban 6–6 kanonoki ház, ezek között pedig egy kettős kanonoki ház.

Az első sorban egymás mellett egy földél alatt álló 6 kanonoki ház szilárd anyagból épült, cseréppel fedett házsor. Tartalmazznak:

az	1.	házszám	alatti	19	szobát
	3.	„	„	18	„
	5.	„	„	18	„
	7.	„	„	17	„
	9.	„	„	18	„
	11.	„	„	19	„

és a megfelelő mellékhelyiségeket.

A szemben álló házsorban levő 6 kanonoki ház tartalmaz:

az	4.	házsorszám	alatti	19	szobát
	6.	„	„	16	„
	8.	„	„	17	„
	10.	„	„	18	„
	12.	„	„	18	„
	14.	„	„	19	„

és a megfelelő mellékhelyiségeket.

A két sor közt álló kettős épület egyemeletes, s tartalmaz összesen 11+12=23 szobát, a megfelelő mellékhelyiségekkel.

Külön áll itt még egy kanonoki ház, 15. házsorszám alatt, mely földszintes, 11 szobával, s a kellő mellékhelyiségekkel.

Ezek az épületek modernnek, egészségesek; a 8. számú házban lakik a primás is. A 4. számú házat a katonaság foglalta el.

Amennyiben a többi 14 házban lakó kanonok s a primás is össze lesz költöztetve, az esetben a kanonoki házak nagyobb része fölszabadul, s ezek gyermek-internátusra, rokkantak és öregek otthonára, vagy bármely más szociális esetleg tanügyi célra fölhasználhatók. Megjegyzendő azonban, hogy a házakban, főleg azok második emeletein, menekültek és proletárok is laktak, akiknek elhelyezéséről gondoskodni kellene.

A házakhoz külön istálló s kocsiszínek, ólak és kertek is tartoznak.

5. Kanonoki ház a Ferenc József úton, 55. sz. alatt, földszintes régi épület 9 szobával s mellékhelyiségekkel, mely továbbra is csak lakásnak alkalmas.

6. Kanonoki ház a Ferenc József út 32. sz. alatt, régi emeletes épület 8 szobával s a kellő mellékhelyiségekkel — jelenleg a katonaság tartja elfoglalva.

7. Kanonoki ház a Ferenc József út 24. sz. alatt, régi, emeletes, cseréppel fedett épület; a földszinten 4 szobával és a mellékhelyiségekkel, itt az egyházmegyei alapítványi pénztár van elhelyezve; további 4 szobában és mellékhelyiségben a főkáptalani mérnök lakik.

Az emeleten van 8 parkettes és 1 deszkapadlós szoba a kellő mellékhelyiségekkel. Ez az emelet jelenleg üres, s azt a vármegyei művelődési osztály óhajtja hivatalos helyiségül s a b[uda]pesti tanügyi kiküldött részére lakásul igénybe venni.

8. Ferencrendi zárda, a Bottyán János utcában. Négyszög alakban kiépített, szilárd, cseréppel fedett régi épülettömb; felében 2 emeletes, felében egy emeletes. A rend által lakott emeletes szárnyrészben van egy nagy s 1 kis ebédlő, s 16 kis szoba. Ezt lakják: 6 rendtag, 3 diák, 2 szegény gyermek s 1 szolga. Az épület többi része, melyben 10 nagyobb és 13 kisebb szoba van, azelőtt reáliskola volt, majd a háború alatt kórház, most pedig üres.

A telekhez tartozik 938 négyszögöl konyha és gyümölcsös kert.

Az épület nagy renoválást igényelt, azután azonban, miután a város közepén fekszik, vagy lakásoknak, vagy bármely szociális célra, esetleg rokkantaknak, előnyösen felhasználható.

Jelenleg a reáliskolai tanulók a bencés gimnáziumba járnak délután.

9. Péliföldszentkereszti zárda és iskola, Bajót község mellett, Esztergomtól kb. 2 óra kocsin, a Szalézi Szt. Ferenc rend tulajdona, 3 épület 23 szobával, magántanulók részére üzemben.

Egészséges fekvésénél fogva szanatórium céljaira volna alkalmas.

II. Már eddig is elfoglalt, illetve legújabbán igénybe vett épületek:

1. Bencés rendház, a Bottyán János utcában, téglából épült, cseréppel fedett emeletes épület, modern berendezéssel, tartalmaz 4 lakószobát, 1 portás-, 3 inaszobát s egyéb mellékhelyiségeket. Ez az épület, melyet az igazgatóság használ, a bencés rend tulajdona, míg a hozzáépült gimnázium és tanári lakóház Esztergom városa tulajdonát képezi.

Megmarad jelenlegi rendeltetése mellett.

2. Esztergom-sz[en]tgyörgymezői leányóvoda, elemi iskola és Szt. Vince női zárda. Földszintes szilárd épület, cseréppel fedve; van benne 1 kápolna, 3 tanterem, 1 óvodahelyiség, 4 hálóterem s 7 egyéb szoba, s a kellő mellékhelyiségek. Eddig is a tanügyet szolgálta.

3. Esztergom-sz[en]tgyörgymezői érseki kórház, szilárd anyagból épült, bádoggal fedett emeletes épület. Tartalmaz 1 műtőtermet, 14 betegszobát és mellékhelyiségeket; a földszintes ún. Sander-intézetben van 1 rendelő szoba, 1 nagyterem, 1 gépterem. Egy másik földszintes épület tartalmaz 8 szobát az ápoló Szt. Vince nővérek, s a többi személyzet részére.

4. Esztergom-vízivárosi zárda, elemi-polgári leányiskola s felsőbb leányképző. Szilárd anyagból épült, cseréppel fedett, emeletes zárda és iskolaépület a Szt. Vince apácák vezetése alatt. Van benne: tanterem és nagyobb szoba 17, hálóterem 6, szoba 15, és a megfelelő egyéb mellékhelyiségek.

5. Belvárosi Szt. Anna zárda, óvoda, elemi leányiskola és óvónőképző. Részben emeletes, részben földszintes szilárd épület, cseréppel fedve. Van benne: 9 tanterem, 1 háló, 1 ebédlő, 1 múzeum, 1 tanterem és a szükséges mellékhelyiségek. Az intézetet a Szt. Vince apácák vezetik.

6. Főkáptalani szegényház, Imaház u. 12. sz. alatt, szilárd anyagból, cseréppel fedve, 4 szoba, 1 konyha 1 kamrával, kis kerttel. Régi, nedves épület. Jelenleg a téglagyári munkások szakszervezete foglalja el.

7. Esztergomi kat[olikus] kör, Széchenyi tér 10. sz. alatt. Földszintes, szilárd, régi épület, cseréppel fedve; 4 terem, 2 szoba, 1 konyhával.

Jelenleg az építő-, valamint a vas- és fémipari munkások szakszervezete foglalja el.

8. Sz[en]ttamási és vízivárosi kat[olikus] polgári kör, Vörösmarty u. 13. sz. a., földszintes, szilárd, régi épület, 1 terem, 5 szoba, 1 konyhával.

Jelenleg a festőmunkások szakszervezete van benne, s 1 proletár család.

9. Sz[en]tgyörgymezői kat[olikus] olvasókör, Andrássy út 1. Cseréppel fedett újabb épület, 2 terem, 3 szoba, s mellékhelyiségekkel.

Jelenleg a földmíves gazdák szakszervezete foglalja el.

Esztergomban, 1919. június 9.

Dénes Károly
likvidáló ellenőrző kiküldött

MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. alapszám. 15–18. fol.

2.

Dénes Károly vallásügyi likvidáló ellenőrző biztos első részletes jelentése az egyházi vagyon likvidálásáról Esztergom városban és az esztergomi járásban Esztergom, 1919. június 14.

Az Esztergom városi és járási vallásügyi likvidáló bizottságtól
8/1919. szám.

Faber Oszkár elvtársnak,
vallásügyi likvidáló politikai meghatalmazott.

Budapest.

A 2.417/1919. eln. számú meghagyás folytán az Esztergom városi és járási vallásügyi likvidáló bizottság eddigi működéséről tisztelettel a következőket jelentem.

Esztergomba érkezésem alkalmával sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy az egyházi vagyon likvidálása ügyében addig jóformán semmi sem történt — várták a központból kiküldendő irányító és ellenőrző biztos megérkezését.

Egy egészen új bizottságot kellett tehát összeállítani olyan elvtársakból, akiknek a likvidáló teendőkön kívül más elfoglaltságuk nincsen. Ez a bizottság Vassel Gusztáv szellemi munkás és Gebauer János fizikai munkás elvtársak személyében megalakulván, első teendőnk volt az Esztergom városában és az esztergomi járásban levő mindennéven nevezendő egyházi, hitfelekezeti és az ezek által kezelt alapítványi vagyonságokra vonatkozólag részletes tájékozást szereznii, az összes ingatlanokra vonatkozó telekkönyvi adatokat megszerezni — és közben a fenti meghagyásnak megfelelőleg a szociális célokra igénybe vehető épületek leltári adatait egybegyűjteni.

A bizottság mellé az írásbeli teendőkre időközben egy, az írógép kezelésében jártas elvtárs is be lett osztva.

Likvidálást eddig csak a központban végeztünk, még pedig átvettük:

1. az érsekségi törzstőkéket, 2.000 kor[ona] készpénzzel, 138.262 kor[ona] takarékpénztári betétekkel és 8.748.600 kor[ona] névértékű kötvényekkel;

2. a főszékeskáptalani törzstőkéket 53.403 kor[ona] 2 fill[ér] takarékpénztári betétekkel és 6.309.200 kor[ona] névértékű kötvényekkel;

3. a ferencrendi zárdát 10.502 kor[ona] 72 fillér takarékpénztári betétekkel és 65.000 kor[ona] névértékű kötvényekkel;

4. a bencés rendházat 1.550 korona névértékű kötvényekkel, miután a rendház kezelése alatt állott egyéb tőkék tanügyi célokat szolgálnak, melyeket a művelődési osztály által kiküldött bizottság vett át;

5. a református egyházközséget 19.744 korona 81 [fillér] takarékpénztári betétekkel és 8.500 kor[ona] névértékű kötvényekkel;

6. az izraelita hitközséget 7.136 korona takarékpénztári betéttel és 7.500 korona névértékű kötvényekkel.

7. a gör[ög]kel[leti] szerb egyházat;

8. és soron kívül az egyik kanonoki házat a Ferenc József út 22. szám alatt, miután annak eddig üresen állott első emeleti helyiségeibe a művelődési osztály volt elhelyezendő. Tisztelettel megjegyzem, hogy az esztergomi érsek és a főkapitán a likvidálás ellen 1919. évi május hó 28-án írásbeli tiltakozást adott be a Tanácsköztársaság kormányzótanácsának elnökéhez, ezt velünk másolatban is közölték, mi azonban az eljárást erre való tekintet nélkül is folytatjuk. Ellenállást nem tanúsítanak.

Az eddig végzett anyagból látható, hogy minden percünket munkában töltjük, a magam részéről már csak azért is hajtom az egészet, mert az ellátás gyenge, s emellett drága is, és mert a várost a csehek a Duna túlsó oldaláról állandóan veszélyeztetik, az ütközetek Párkány alatt napirenden vannak, sőt a múlt héten Esztergomot 2 napig ágyúzták. A Rezidenciában is alig maradt ép ablak, az én szobámba is betévedt egy srapnell darab, szerencse, hogy akkor nem voltam ott.

Programunk szerint a legközelebbi teendő az alapítványi pénztár likvidálása, mintegy 31 millió korona értékben, a Rezidencia leltározása, s a kanonoki házak köztulajdonba vétele. Ezek volnának a nagyobb és fontosabb tételek, maradnának ezek után a kisebb egyházi és hitfelekezeti vagyonságok és a járásbeli községek.

Ez utóbbiakra vonatkozólag megjegyzem, hogy a községekbe az eljárási utasítást az A.) és B.) leltárakkal a volt likvidáló bizottság még május havában kiküldötte, válaszok onnét még eddig nem érkeztek be. Minden egyes községbe el kell tehát mennünk.

Erre a célra szóban és írásban is kértünk a direktóriumtól állandó kocsit — bérkocsit itt ugyanis semmi pénzért sem lehet vidékre kapni —, az egyéb fuvarosokat pedig, köztük a rezidenciabeli kocsikat is, a direktórium az itteni lefolyt hadműveletekre való tekintettel ezideig maga vette igénybe.

Tekintettel arra, hogy a központban még elég munkánk van, a kocsi ügyet még annyira nem forszíroztam. Annak idején azonban, ha állandó kocsi megszerzése nehézségekbe ütköznék, a felsőbb helyről fogok erélyes beavatkozást kérni.

A szerzetesek közül a Szent Vince női zárda tagjai adtak megfelelő nyilatkozatot, a ferencrendiek még nem adtak, állítólag Buttykay budapesti tartományi

főnök¹¹² más nyilatkozatot fog részükre kieszközölni. Erre vonatkozólag kérek további útbaigazítást.

A bencések nyilatkozata így szól: „Nem tekintem magam egyházi alkalmazottnak, és világi szolgálatba lépek.” Ez is felsőbb eldöntést igényel, hogy ez a nyilatkozat elfogadható-e?

Egyes még élő személyek — köztük kanonokok is — alapítványképpen letettek értékeket, ezek az alapítványok azonban kormányhatósági jóváhagyást nem nyertek.

Az illetők kijelentették, hogy az alapítványt visszavonják. Kérek lehetőleg sürgönyileg útbaigazítást, hogy a likvidálás alól ezek mentesíthetők-e?

Az itteni izraelitáknak van egy temetkezési egyesületük (Chevra Kadisha) 23.000 korona névértékű kötvényekkel, s egy betegsegélyező egyesületük 15.800 korona vagyonnal.

Szerintük ezek sem egyházi, sem hitfelekezeti, hanem magánegyleti vagyonok, nevezetesen a betegsegélyező egyesület kiterjedt valláskülönbőség nélkül minden jelentkező tagra. Erre vonatkozólag is kérek sürgönybeli vagy írásbeli utasítást.

Az egyházmegyei alapítványi pénztár jelenlegi 5 alkalmazottját, amennyiben ezek fölött más rendelkezés nem történnék, a gazdasági csoport a pénztár likvidálása után átveszi.

Tisztelettel megjegyzem még, hogy a Rezidenciában 12 szobát a gazdasági üzemi és műszaki csoport a munkás- és katonatanács beleegyezésével elfoglalt, továbbá hogy ezen helyiségekből a primásnak a saját tulajdonát képező könyveket és egy kis pénzeszekerényt kiadtam.

Végül arra való tekintettel, hogy Esztergom a fővároshoz közel van, továbbá hogy vasárnap itt minden hivatal szünetel, s egyházi vagyont akkor likvidálni úgysem lehet, nemkülönben miután fehérneművel sem láthatom el magamat hosszabb időre, méltóztassék hozzájárulni ahhoz, hogy legalább minden második vasárnapot a családom körében tölthessek.

Esztergom, 1919. évi június hó 14-én.

Dénes Károly
likvidálási ellenőrző biztos

MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. alapszám. 20–21. fol.

112 Buttykay Antal Emil, 1915-től tartományfőnök. Magyar Katolikus Lexikon. II. köt. Szerk.: Diós István. Bp., 1996. 122. p.

3.

*Dénes Károly vallásügyi likvidáló ellenőr jelentése az egyházi vagyon
likvidálásáról Esztergom városban és az esztergomi járásban
Esztergom, 1919. június 16.*

Esztergom vármegye és város vallásügyi likvidáló bizottságától
10/1919. szám.

Faber Oszkár elvtárs vallásügyi likvidáló politikai
megbízottnak

Budapest.

A volt Vallás- és Közokt[atásügyi] Minisztérium 1915. évi 33.865. számú rendeletével kiadott törlesztési terv szerint a nagyszombati érseki főgimnázium újjáépítésére az esztergomi érsekség törzstőkéből kölcsönvett 350.000 koronának állami segélyből való visszafizetésére 1919. évi május hó 1-én esedékes 9-ik félévi részlet címén 10.150 korona volt esedékes, melyből tőketörlesztésre 879 kor[ona] 28 fillér, kamatkártalanításra 9270 korona 72 fillér esik.

Ezen összegnek a javadalmi törzstőkék, illetve az esztergomi érsek kezeihez leendő kifizetését az itteni adóhivatalnál egyidejűleg további rendelkezésig lelitottam.

Tisztelettel kérem, méltóztassék a kölcsön törlesztésének végleges beszüntetése tárgyában a Közoktatásügyi Népbiztosság rendelkezését kieszközölni!

A Káptalan tér 12. számú házának ezidőszerint üresen álló második emeletét 7 szobával a vármegyei gazdasági műszaki hivatal foglalta el, bár figyelmeztettem őket, hogy ez az elhelyezkedés csak ideiglenes lehet, mert a tanácskormány gyermekvédelmi stb. célokra esetleg másképp fog rendelkezni.

Kőszegfalvi Endre tanügyi kormánybiztos, fiatal házaspár, ki Budapestről állandóan lett ide kirendelve, 2 szobára és egy konyhára való berendezést kér használatul a Rezidencia felszereléséből.

Ehhez — tekintettel arra, hogy a Rezidencia leltározás után a helyi direktoriumnak lesz további rendelkezés végett átadva –, mindenesetre szükséges a direktorium írásbeli hozzájárulása, amit Kőszegfalvi fog kieszközölni.

Minthogy azonban Kőszegfalvinak már most volna szüksége a felszerelésekre, döntést kérek arra nézve, hogy Kőszegfalvi kérelme egyáltalában teljesíthető-e, s ha igen, ez a Rezidencia végleges átadása előtt foganatosítható-e?

Döntést kérek továbbá arra nézve, hogy a primás részére misebor kiadható-e, és mennyi?

Ugyanis az itteni direktórium élelmezési osztálya március 31-én fölleltározta a pincét, s akkor az állandó felszereléshez tartozó 166 h[ekto]liter boron kívül a primás magánborait, nevezetesen 13^{7/10} heltr [sic!] fehér óbort és 7 hektoliter tokaji bort is leltárba vett. Ez utóbbiaknak a kiadását a primás most kéri.

Kéri továbbá a mellékelt jegyzékben foglalt tárgyak kiadását, melyeket állítólag ő hozott magával Kalocsáról, illetve ő szerzett be.¹¹³

A kért tárgyakat csak az esetre vélném kiadhatónak, ha a leltározás után megajtendő összehasonlítás alkalmával kitűnik, hogy a Vaszary Kolos volt primás után visszamaradt felszerelésben hiány nem mutatkozik.

Egyben van szerencsém a primás által a Rezidencia visszaadása tárgyában a kormányzótanácshoz intézett beadvány másolatát tisztelettel mellékelni.

Esztergom, 1919 évi június hó 16-án.

Dénes Károly
likvidálási ellenőrző kiküldött

MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. alapszám. 7. fol.

113 A jegyzékben leginkább háztartási eszközök szerepeltek, mint például dézsa, vasaló, szappan stb. MNL OL K 802. 10. tétel. 78. doboz. 2002/1919. Eln. sz. f. 8r.

4.

*Dénes Károly vallásügyi likvidáló ellenőr utolsó ismert jelentése az egyházi
vagyon likvidálásáról Esztergom városban és az esztergomi járásban
Esztergom, 1919. július 3.*

Esztergom járási és városi vallásügyi likvidáló bizottságtól
21/1919. szám.

Faber Oszkár elvtárs vallásügyi likvidáló meghatalmazottnak

Budapest
Kossuth Lajos-út.

Az esztergomi járás, ha kiterjedésére nézve kicsiny is, de az egyházi vagyonságok nagy tömege folytán a likvidálás szempontjából a legnagyobbnak és legfontosabbnak mondható.

Az eddigi tapasztalatok után, bár minden örömmel azon vagyok, hogy a munkát siettessem, a munka itt legalább még 2 hónapot fog igénybe venni.

Az itteni szellemi munkások azon része, mely értelmiségénél fogva e munkára alkalmas volna, s azt kellő ambícióval is végezné, más ágazatokban van lekötve, úgyhogy képtelen vagyok egyidejűleg két bizottságot működtetni, ami pedig fölötte kívánatos volna.

Az ügy érdekében kérem tehát, méltóztassék ide egy jó munkaerőt segítségül sürgősen kiküldeni!

Elsősorban Nika Ferenc vagy Pethő Gusztáv elvtársakra gondoltam, akik a felállítandó második bizottságban felügyeletem alatt igen alkalmasak volnának a nagytömegű leltározási munkálatok elvégzésére.

Tisztelettel megjegyzem még, hogy a Földművelésügyi Népbizottság által az egyházi vagyonságok gazdasági részeinek likvidálására kiküldendő bizottság, melyet már hetek óta várunk, még mindig nem jött ki.

Ugyanis még június hó folyamán járt itt a Földművelésügyi Népbizottságtól egy öt tagú tájékoztató bizottság, köztük Mariányi, Siklós, Bartek s még két más elvtárs, akik azzal távoztak innét, hogy legközelebb vissza fognak jönni, az erdőt s mezőgazdaságokat, s azok tartozékait köztulajdonba venni.

Esztergomban is van sok gazdasági és erdészeti épület, ezeknek felszerelése, itt vannak a primási és főkapitalani gazdasági és erdészeti pénztárak, az uradalmi

tisztek nyugdíjalapjai, itt van a prímási gazdasági gépgyár, a főkáptalani fürdő és malomüzem, melyek utóbbiak már szocializálva is vannak, illetve a gazdasági intézményeket a személyzettel együtt a megyei gazdasági főmegbízott már elejétől fogva üzemébe vette.

Tisztelettel vagyok bátor azt a kérdést felvetni, ki fog-e jönni az előbb említett likvidáló bizottság, vagy nem?

A 2.894/1919. eln. sz. rendelet értelmében a képtárat, a könyvtárat s a régiségtárat részletes felvétel nélkül átvettük.

A képtárt Gerevich Tibor a Nemzeti Múzeumból a háború alatt rendezte, e rendezésről azonban itt katalógus nincsen.

A képtár áttekintése alkalmából feltűnt, hogy kettő kép — lehet, hogy értékeőbb — a helyéről hiányzik. Nem tudja senki, hogy miféle képek és hogy hová lettek.

Kívánatos volna, ha Gerevich elvtárs ennek megállapítása végett ide kijönne.

Esztergom, 1919. évi július hó 3-án.

Dénes Károly
likvidáló ellenőrző biztos